

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Рибачек В. К.

ВСТУП

Зростання техногенного та антропогенного навантаження на природні комплекси, зменшення запасів, зниження якості та збільшення термінів відновлення майже усіх компонентів довкілля викликають значне занепокоєння світової суспільної громадськості. Це в свою чергу забезпечує значний інтерес та зацікавленість на екологічну стабільність й безпеку як на глобальному так і на локальному рівнях, мотивує до особливої наукової уваги щодо проблематики екологічної безпеки. Однією з ключових ознак цивілізованої держави є забезпечення екологічної безпеки країни, оскільки саме вона є одним з найбільш важливих компонентів національної безпеки, визначає ступінь захищеності людини, суспільства, держави, і є таким станом навколишнього природного середовища, який забезпечує запобігання погіршенню екологічної обстановки і виникненню небезпеки для життя і здоров'я людей. Тому, саме проблеми екологічної безпеки визначають екологічну політику більшості сучасних цивілізованих держав світу, реалізацію державою заходів виявлення, запобігання і усунення техногенних загроз щодо довкілля ¹. Проблема забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту сьогодні є дуже актуальною в Україні, оскільки широкомасштабні військові дії призвели до серйозних екологічних наслідків для Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської, Київської, Чернігівської та Сумської областей – це забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, водойм, підтоплення площ, виведення з ладу значних масивів ріллі, знищення і псування об'єктів природно-заповідного фонду, лісових пожеж (в тому числі в зоні відчуження ЧАЕС) тощо. Бойові дії значно збільшили ризики виникнення аварійних ситуацій на промислових підприємствах та інфраструктурних об'єктах, прикладом яких є руйнація АЗС, обстріл хімічних підприємств, ТЕС, ліній електропередач, захоплення ворогом

¹ Грубінко А., Кучер А. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту: міжнародний досвід і вітчизняні реалії. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. С. 21.

АЕС, підлив Каховської ГЕС і спричинення значної за обсягами та наслідками екологічної катастрофи на Дніпрі тощо. Масштабна екологічна катастрофа, спричинена руйнуванням греблі, є актом екоциду, і за міжнародним законодавством є воєнним злочином, оскільки руйнування гребель прямо заборонено навіть у разі, якщо вони є військовими об'єктами. Як наголошує президентка Асоціації правників України А. Огречук, цей злочин має стати прецедентом для затвердження поняття екоциду в міжнародному праві². Слід підкреслити, що проблемам екологічної безпеки під час збройних конфліктів на міжнародному рівні увага почала приділятися відносно нещодавно, незважаючи на те, що ХХ століття вважається століттям війн. Тому насправді концепція міжнародної екологічної безпеки – це відносно новий міжнародно-політичний феномен, який ще надзвичайно мало розроблений. Крім того, всі складові елементи забезпечення екологічної безпеки країни (на національному рівні) розглядалися і формувалися у період без мілітаристичних широкомасштабних викликів, а отже, потребують удосконалення відповідно до масштабів заподіяної екологічної шкоди, а також розробки заходів і способів забезпечення мінімізації екологічних втрат.

Таким чином, метою даного дослідження є аналіз існуючих нормативно-правових джерел, які розглядають екологічну безпеку як незаперечну цінність людського існування, окреслення певних прогалин, які обумовлені значними військовими діями та недотримання вимог міжнародного гуманітарного та екологічного права країною-агресором, формування шляхів покращення як законодавчих ініціатив щодо екологічної безпеки, так і дієвих механізмів забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту, способів запобігання або зменшення екологічних ризиків та шкоди.

1. Міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту

Інтерес світової спільноти до проблем міжнародно-екологічної безпеки викристалізувався порівняно недавно – наприкінці ХХ століття. Тому, саме аспекти екологічної безпеки визначають екологічну політику більшості сучасних цивілізованих держав світу, реалізацію державою заходів виявлення, запобігання і усунення техногенних загроз щодо довкілля. Як зазначає Н. Малишева, «екологічна безпека – це певний стан захищеності життєдіяльності, а міжнародна екологічна

² Екоцид від окупантів: чи заплатить росія за найбільшу техногенну катастрофу за час війни. URL: <https://censor.net/ua/r3423215>

безпека це такий стан міжнародних відносин, за якого забезпечується захищеність на глобальному та регіональному рівнях людини, умов її життєдіяльності, всіх елементів екосистеми Землі від шкідливих впливів чинників природного та антропогенного походження, для забезпечення сталого розвитку в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь»³. Підтримуючи цю думку, А. Бохан, розглядає міжнародну екологічну безпеку як системний і багаторівневий процес інтеграції, регіоналізації, лібералізації та демократизації міжнародних відносин, складові механізму якого формують комплекс екологічних умов існування людства і впливають на функціонування природоохоронних інституцій, екологічних організацій та визначають засади національної екологічної безпеки⁴. Аналізуючи право міжнародної екологічної безпеки, Ю. Краснова зауважує, що саме усвідомлення та прийняття суб'єктами міжнародного права обов'язку утримуватися від будь-яких видів діяльності, які можуть загрожувати природному балансу екологічних систем, живим і неживим елементам навколишнього середовища становить її правовий зміст. При цьому не має значення, на якому рівні можливі відповідні негативні наслідки: на національному, регіональному чи на глобальному. Сама суть концепції екологічної безпеки полягає в створенні колективної, універсальної системи безпеки, яка об'єднує всі держави планети⁵.

Отже, можна вважати, що концепція міжнародної екологічної безпеки є відносно новою міжнародно-правовою інституцією, що формується в сучасних умовах.⁶

Прямо або опосередковано забезпечення екологічної безпеки зафіксовано в наступних міжнародно-правових актах. На сьогодні ключові міжнародні засади забезпечення охорони навколишнього природного середовища визначено в Стокгольмській Декларації 1972 року, Декларації Ріо-де-Жанейро 1992 року, Орхуській конвенції 1998 року, Паризькій угоді до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 2015 року. Ці міжнародно-правові акти

³Малишева Н.Р. Міжнародне право екологічної безпеки: поняття, стан та особливості розвитку / Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова та ін.; під заг. ред. М.В. Краснкової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев. Дніпро: НГУ, 2016. С. 524.

⁴Бохан А.В. Міжнародна екологічна безпека: сучасні виміри та принципи реалізації/ *Ефективна економіка*, 2009. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=42>

⁵Краснова Ю.А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки / *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія ПРАВО. Випуск 45. Том 1, 2017. С. 147.

⁶Сивицький В. Екологічна безпека як особливий інститут права /*Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. No 8(14). С. 641.

створили основу для розроблення інших документів, які конкретизують завдання з охорони навколишнього природного середовища⁷. Серед спеціальних міжнародно-правових актів, які мають на меті забезпечення міжнародної екологічної безпеки і регулювання екологічно-небезпечної діяльності, необхідно виділити наступні: Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базель, 1989 р.); Протокол про відповідальність та компенсацію за шкоду, спричинену в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видаленням; Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (Еспо, Фінляндія, 1991 р.); Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, Фінляндія, 1992 р.); Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 1979 р.); Віденська конвенція про охорону озонового шару (Відень, Австрія, 1985 р.); Монреальський протокол по речовинах, що руйнують озоновий шар (Монреаль, 1987 р.) із змінами та доповненнями, внесеними у Лондоні (1990 р.) Копенгагені (1992 р.), Відні (1995 р.), Монреалі (1997 р.), Пекіні (1999 р.); Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (Кіото, Японія, 1999 р.); Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадку аварій, які призводять до забруднення нафтою (Брюссель, 1969 р.); Конвенція про відвернення забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (Москва, Вашингтон, Лондон, Мехіко, 1972 р.); Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря (Гельсінкі, 1992 р.); Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою в результаті розвідки та розробки мінеральних ресурсів морського дна (Лондон, 1976 р.); Картахенський протокол по біобезпеці до Конвенції про біологічне різноманіття (2000 р.); Паризька угода до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 2015 року⁸. Незважаючи на таку значну кількість міжнародних правових актів, які регулюють забезпечення екологічної безпеки, безпосередньо в умовах військового конфлікту забезпеченню екологічної безпеки присвячено усього три акти: Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1977 р.); Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище

⁷ Грубінко А., Кучер А. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту: міжнародний досвід і вітчизняні реалії. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. С. 71.

⁸ Право екологічної безпеки: навчальний посібник / Ю.А. Краснова. К.: ЦП «Компринт», 2019. С. 85-86.

(1978 р.); Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення (1993 р.). Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Безпосередньо в п. 3 ст. 35 Додаткового протоколу I 1977 р. зазначається, що «забороняється застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на своїй меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють великий, довготривалий і серйозний збиток природному середовищу»⁹. Окрім того ст. 55 протоколу присвячена захисту навколишнього природного середовища: «При веденні військових дій виявляється турбота про захист природного середовища від великого, довготривалого і серйозного збитку». Даний вид захисту включає заборону використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють такий збиток природному середовищу і тим самим завдадуть збитку здоров'ю або виживанню населення. Спричинення збитку природному середовищу як репресалії забороняється¹⁰. Базовим міжнародно-правовим актом у сфері захисту природного середовища під час військових конфліктів є Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1976 р. та відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977 року¹¹. 5 жовтня 1978 р. вона набрала чинності. Конвенція є договором міжнародного права у сфері роззброєння і служить, зокрема, для захисту природного середовища під час військових дій. Вона забороняє вороже використання природного середовища як засіб ведення війни. Її положення доповнюються значною мірою положеннями Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р.¹². Головні зобов'язання держав сформульовані в ст. 1 Конвенції: – не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання

⁹ Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258# та Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law. UNEP, Nairobi, 2009.

¹⁰ Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#.

¹¹ Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#

¹² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

засобів дії на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як-от способи руйнування, нанесення збитку або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці; – не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення діяльності, вказаної вище¹³. Останнім актом, який опосередковано має відношення до забезпечення екологічної безпеки, є Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення 1993 року і ратифікована Україною як закон *N 187-XIV (187-14) у 1998 році*. Цей міжнародний акт визначає, що кожна держава-учасниця у ході транспортування, добору проб, збереження і знищення хімічної зброї приділяє головну увагу забезпеченню безпеки людей та захисту навколишнього середовища і відповідно співпрацює з іншими державами-учасницями у цьому напрямку¹⁴. Згідно ст. 1 даної Конвенції кожна держава-учасниця Конвенції зобов'язується ніколи і за жодних умов:

- не розробляти, не виробляти, не придбати іншим чином, не накопичувати або не зберігати хімічну зброю, або не передавати прямо чи непрямо хімічну зброю будь-кому;
- не застосовувати хімічну зброю;
- не проводити будь-яких військових підготувань до застосування хімічної зброї;
- не допомагати, не заохочувати або не спонукати будь-яким чином будь-кого до будь-якої діяльності, яка забороняється державі-учасниці Конвенцією.

Отже, міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки умовах військового конфлікту становить сукупність норм міжнародного права, що містяться як базові в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій, Конвенції про заборону військового або будь якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Конвенції про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення та національного законодавства.

Найбільш повну класифікацію норм міжнародного права, спрямованих на захист довкілля під час збройних конфліктів, подано у

¹³ Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#

¹⁴ Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text

спільному звіті ЮНЕП та Інституту Права Навколишнього Середовища. Згідно цього документу, це, насамперед, норми гуманітарного права (договірне право, звичаєве право, м'яке право, прецедентне право), норми кримінального права, норми міжнародного права навколишнього середовища (багатосторонні природоохоронні угоди і принципи міжнародного екологічного права, звичаєве екологічне право і «м'які» джерела, доктринальні підходи щодо можливостей застосування екологічних норм під час збройних конфліктів) та норми міжнародного права прав людини¹⁵.

Таким чином, як підкреслювалось вище, міжнародна екологічна безпека має своєрідний акумулюючий та взаємозалежний ефект, а порушення її в будь-якій країні або регіоні може спричинити негативні наслідки для екологічного стану інших близько розташованих територій або у світовому масштабі. Так як Україна впродовж майже 10 років має військовий конфлікт з країною-агресором РФ, яка порушує положення міжнародних конвенцій з довілля та ведення війни, задаючи значної шкоди всім типам природних ресурсів через обстріли, руйнування інфраструктурних та еколого-небезпечних об'єктів, то законодавче врегулювання всього комплексу складних питань екологічної безпеки під час збройних конфліктів на національному рівні є необхідним. Враховуючи, що національним законодавством визначення поняття «екологічна безпека», як певний стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, – було здійснено у статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», що був прийнятий у 1991 році, існує нагальна потреба у вдосконаленні і доопрацюванні національної екологічної безпеки. Як неодноразово зауважували вчені, правознавці, екологи існуюче визначення є недостатнім, бо окрім здоров'я людини, не визначає інших важливих ознак екологічної безпеки. Але в теорії екологічного права екологічну безпеку як правову категорію розглядають у суб'єктивному й об'єктивному аспектах. По– перше, як право громадян, що тісно пов'язане з правом на безпечне для їхнього життя і здоров'я довкілля (суб'єктивний підхід). По-друге, як об'єктивно існуючу систему правового забезпечення екологічної безпеки (сукупність норм і

¹⁵ Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law. UNEP, Nairobi, 2009

приписів, яка регламентує природокористування й природоохоронну діяльність, а також природоохоронну превенцію)¹⁶.

Також цікавою та необхідною є наступна диференціація екологічної безпеки, що запропонована І. Личенко. А саме: за типом – техногенно-екологічна, радіоекологічна, природна, економіко-екологічна, соціальна; за масштабами – глобальна, державна, регіональна, місцева, об'єктова; за об'єктами охоронно-правового впливу – довкілля, соціальних спільнот, людини; за локалізацією протидії можливому екологічно небезпечному впливу – пов'язана з атмосферою, літосферою (землетруси, виверження вулканів), гідросферою; за джерелом та наслідками небезпечного впливу – антропогенного, техногенного, військового характеру; залежно від екологічно небезпечних видів діяльності – хімічна, технічна, біологічна, радіаційна, мілітаристська¹⁷.

Значний видовий спектр проявів екологічної безпеки свідчить про її системний, масштабний характер, взаємозв'язок з різними чинниками природного, антропогенного та іншого характеру, залежність від екологічно небезпечних видів діяльності та обумовлює вплив на правовідносини на глобальному, державному, регіональному, місцевому, об'єктовому рівні. Також виявлена диференціація екологічної безпеки свідчить про багатоваріантність практичних завдань, що потребують свого вирішення й відповідного правового забезпечення, зокрема адміністративно-правового.

Так як екологічна безпека є складовою національної безпеки країни, то відповідно до існуючого національного законодавства про охорону довкілля визначаються стратегічні цілі, напрями, етапи і завдання екологічної політики України. **Державна екологічна політика визначається як діяльність державних органів, що спрямовується на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди**¹⁸. На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначаються Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».¹⁹

¹⁶ Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України. Харків: Право, 2005. С. 77.

¹⁷ Личенко І. Екологічна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення у нових соціально-політичних умовах. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : "Юридичні науки". 2017. № 865. С.401.

¹⁸ Національна екологічна політика. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/natsionalna-ekologichna-polityka/>

¹⁹ Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України/ *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 16, ст.70.

Отже, екологічна безпека на національному рівні забезпечується екологічним нормуванням і лімітуванням, видачею дозволів на використання природних ресурсів, екологічним моніторингом, а також контролем у сфері охорони навколишнього природного середовища, прокурорським наглядом за дотриманням природоохоронного законодавства, екологічною експертизою тощо²⁰.

Порушення правил екологічної безпеки утворюють дії або бездіяльність, які пов'язані з невиконанням вимог відповідних норм, правил (екологічних нормативів або екологічних стандартів, що визначають допустимі рівні негативного впливу на довкілля чи неправомірного використання природних ресурсів.

2. Сучасні проблемні аспекти екологічної безпеки в умовах військового конфлікту

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Екологічна безпека – складова частина національної та транснаціональної безпеки, що визначає захищеність права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та забезпечує необхідні умови для відтворення природних ресурсів шляхом регулювання техногенної діяльності.

Але ще у червні 2022 р. Робоча група "Екологічна безпека" при Національній раді з відновлення України від наслідків війни визначила п'ять пріоритетних напрямів у сфері екобезпеки, а саме:

– першою і найголовнішою проблемою, згідно їх бачення, є те, що формування і реалізація політики, державне управління та контроль у галузі неефективні й не забезпечують зменшення забруднення та шкоди довкіллю; нездатність профільного міністерства проводити загальнодержавну скоординовану екологічну політику через відсутність територіальних відділень міністерства в регіонах; відсутні методичні посібники з підготовки інспекторів за аналогією до підготовки патрульної поліції. Також ще однією нагальною проблемою є невідповідність системи моніторингу інформаційним потребам державного управління, інформування населення про стан довкілля, запобігання та реагування на надзвичайні ситуації. Нарешті нового рішення потребують обмежені та неефективні еколого-економічні

²⁰ Козмуляк К. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2022. *Серія Право*. Випуск 73: Частина 1. С. 177-178.

інструменти, які не забезпечують потреб державного управління у сфері охорони довкілля.

– другим напрямом екологічної безпеки країни виступає кліматична політика, що включає запобігання та адаптацію до змін клімату. Цей напрям обумовлений високою вуглецевою інтенсивністю економіки і низькою адаптаційною спроможністю та стійкістю соціальних, економічних та екологічних систем до зміни клімату.

– проблемними питаннями третього напрямку є наступні: критичний стан екологічної безпеки в Україні; значна кількість утворених відходів через військові дії та пошкодження об'єктів управління відходами, а також порушення логістичних зв'язків у сфері управління відходами; недосконала інфраструктура управління відходами та низький рівень переробки відходів; високі рівні промислового забруднення в умовах відсутності належного контролю за викидами.

– четвертий напрямок стосується збалансованого використання природних ресурсів в умовах підвищеного попиту й обмежених можливостей. Національною проблемою стає виснаження природних ресурсів унаслідок їхнього несталого використання та відсутність сформованих резервів природних ресурсів, нездатність більшості природних ресурсів до самовідновлення внаслідок забруднення довкілля. Також неналежне державне управління у сфері природокористування, яке призводить до недотримання або ігнорування природоохоронного законодавства, а також невідповідна цілям екологічної політики земельна нормативно-правова база.

– п'ятим напрямком є збереження природних екосистем і біологічного різноманіття та відновлення та розвиток природоохоронних територій та об'єктів, особливо після шкоди, яку їм завдали військові дії країни-агресора²¹.

На думку вітчизняних науковців, удосконалення забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту повинно охоплювати чотири напрями.

1. *Правове регулювання* – законодавче встановлення допустимих форм використання природного потенціалу і застосування нормативно-правових актів як державного, так і міжнародного рівнів. Основними критеріями ефективності в правовому регулюванні варто вважати несуперечливість, прогресивність, необхідність і достатність. Правові норми повинні відповідати сучасним екологічним вимогам, бути

²¹ Екологічна безпека України: цілі, проблеми та шляхи розв'язання. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ekologichna-bezpeka-ukraini-cili-problemi-ta-shlyahi-rozvyazannya/>

здійсненними, мінімально можлива кількість нормативних актів повинна забезпечити комплексне вирішення проблем прямого регулювання природокористування. 2. *Економічне регулювання* – державне планування (відбір проектів, економія сировини, енергії і матеріалів), економічне стимулювання та контроль з боку держави (системи штрафів, компенсація за викиди, перерозподіл прибутків тощо) за використанням природного потенціалу країни. Основними критеріями ефективності в економічному регулюванні слід вважати досягнення запланованих природоохоронних цілей із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів та отримання максимального природоохоронного ефекту.

3. *Інформаційно-технологічний напрям* – розробка та впровадження наукоємних, мало- і безвідходних технологій, моніторинг стану довкілля і прогноз розвитку екологічного стану територій, доступ усіх зацікавлених верств населення до екологічної інформації та прозорість у прийнятті рішень. Критеріями ефективності в даному випадку можуть бути науково-технічний рівень розробок, покращення стану здоров'я населення за рахунок зменшення впливу негативних екологічних факторів, співвідношення між рівнями фактичного забруднення навколишнього природного середовища і гранично допустимого забруднення, скорочення витрат природних ресурсів та енергії на одиницю продукції.

4. *Світоглядний напрям* – це зміна уявлень про взаємозв'язки в системі «людина – природа», відношення до природи, відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею. Критеріями ефективності в цьому напрямі є підвищення якості навколишнього середовища в інтересах стійкого і безпечного розвитку усіх держав, створення сприятливих умов для життя кожної людини²².

Вказані напрями удосконалення забезпечення екологічної безпеки повинні становити основу для формування відповідних практичних механізмів. Зокрема, виділимо сучасні пріоритети формування механізмів екологічної політики: 1) комплексна екологічна оцінка території: – визначення та оцінка комплексу факторів екологічної небезпеки, які проявляються на конкретній території; – районування території за стійкістю до прояву факторів екологічної небезпеки; – складання і ведення кадастру об'єктів впливу на навколишнє

²² Пічкур Т.В., Висоцька Т.І. Пріоритети державної політики у забезпеченні екологічної безпеки. /Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Транспортні системи і технології. 2013. Вип. 22. С. 190-191.

середовище, кадастру природних ресурсів; – визначення антропогенного навантаження, складання і ведення кадастру «забруднених» площ; 2) екологічний моніторинг: – нормування впливів на навколишнє середовище; – контроль джерел впливу на навколишнє середовище; – контроль якості компонентів навколишнього середовища; 3) управлінські рішення: – формування екологічної політики; – попередження прояву антропогенних факторів екологічної небезпеки; – мінімізація наслідків прояву природних факторів екологічної небезпеки; – розробка та вдосконалення природоохоронного законодавства і методів формування екологічного світогляду²³. Але слід зазначити, що всі складові елементи забезпечення екологічної безпеки країни розглядалися і формувалися у період безмілітаристичних широкомасштабних викликів, а отже, потребують удосконалення відповідно до масштабів заподіяної екологічної шкоди, а також розробки заходів і способів забезпечення мінімізації екологічних втрат.

Проведені дослідження, наприклад, Кіриним Р. С. та Гришак С. В.²⁴ виявляють формальні підходи до запровадження та здійснення екологічної політики держави на період до 2030 р., а сучасний стан реалізації та забезпечення екологічних прав українців під час широкомасштабних воєнних дій країни-агресора залишається недосконалим та обмежується оповіщенням, встановленням та фіксацією, документуванням фактів порушення екологічного законодавства (як національного, так і міжнародного), оцінкою та визначенням екологічної шкоди, втрат і збитків, завданих внаслідок збройної агресії (земельні ресурси, надра, водні ресурси, атмосферне повітря, лісовий, природно-заповідний фонд тощо), а також підготовкою матеріалів охоронно-забезпечувальних заходів щодо притягнення винних до відповідальності. При цьому організаційно-розпорядчий аспект реалізації забезпечення екологічної безпеки та екологічних прав залишається поза увагою як уряду, так і відповідного міністерства.

Однак, враховуючи особливості ситуації, яка склалась на окупованих територіях і зонах активних бойових дій, проведення

²³ Загорський В., Ліпенцев А., Боршук С. Глобальна екологічна проблема в системі національної безпеки./ *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 1. С. 86.

²⁴ Кірін Р.С., Гришак С.В. Забезпечення і реалізація екологічних прав у стратегіях державної політики та безпеки: виклики воєнного періоду. URL: <http://jes.nouua.od.ua/index.php/2-uncategorised>.

екологічної політики повинно відбуватися у специфічних формах. Зокрема, слушною є думка І. Личенко, за якою головними факторами ефективності еколого-правової політики держави щодо вирішення екологічних проблем повинні стати: проведення екологічного аудиту з метою визначення масштабів завданих збитків навколишньому середовищу; визначення стандартів, пріоритетів, цілей, якими керуються органи влади, політичні та громадські об'єднання, інші суб'єкти; створення єдиного центру моніторингу забруднення довкілля в зоні військового конфлікту і тимчасово окупованій території; визначення способів організації державного санепідагляду за водопостачанням населення; формування дієвого механізму правового регулювання використання природних ресурсів у зоні проведення військових дій і засобів оперативного реагування у випадку надзвичайних екологічних ситуацій; об'єднання зусиль, координація роботи громадськості, науковців, екологів, державних установ, міжнародних організацій задля запобігання екологічній катастрофі на Донбасі, Причорномор'ї, Криму; організація міжнародної технічної співпраці для стратегічного екологічного оцінювання наслідків війни, розроблення і фінансування програм щодо вирішення екологічних проблем окупованих територій; підвищення рівня правової культури громадян, професійної культури правоохоронців і посадових осіб, діяльність яких стосується екологічних прав громадян²⁵.

Звичайно, що фіксація екологічних злочинів є першим і вкрай важливим етапом протидії злочинам проти довкілля в Україні. І функціонування цього етапу в Україні певним чином налагоджене створенням вже 16 березня 2022 р. при Державній екологічній інспекції оперативного Штабу з фіксації екологічних злочинів²⁶. Серед інформації, яка фіксується, виділено такі категорії: дані про виникнення надзвичайних ситуацій (підриви, бомбардування складів паливно-мастильних матеріалів, сховищ нафтопродуктів, підприємств, що можуть використовувати небезпечні та/або хімічні речовини у виробництві); дані про пошкодження руйнування чи зупинку діяльності споруд, що очищують стоки перед скиданням у водні об'єкти – водоканали, промислові об'єкти; руйнування дамб полів фільтрації та витік відходів на рельєф місцевості, руйнування гідротехнічних споруд;

²⁵ Личенко І.О. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення/*Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 280-281.

²⁶ <https://t.me/EcoShkodaBot>

займання місць видалення відходів; пошкодження ґрунтового покриву, горіння, рубка лісів – особливо на територіях природно-заповідного фонду. Однак закономірно, що в інформації, яка фіксується, відсутні дані щодо конкретних винуватців відповідної екологічної шкоди, що автоматично зводить нанівець можливості застосування до винуватців національного кримінального законодавства України, зокрема, ст. 441 «Екоцид» КК України, хоча за об'єктивною стороною ті екологічно небезпечні діяння, що вчиняються рашистами, та їх наслідки повністю підпадають під ознаки відповідного злочину. Заради справедливості зазначимо, що і у внутрішньому правопорядку кримінальна відповідальність за злочини екоциду з різних причин залишалась «мертвонародженою дитиною» протягом всіх 20 років з моменту її запровадження²⁷. І в офіційних даних державних органів України, і в численних публікаціях з відповідної тематики постійно зазначається, що екологічні злочини РФ проти природи України фіксуються для наступного формування позовів у міжнародних судах. Однак важливо чітко орієнтуватись як в міжнародних юрисдикційних інстанціях, які можна буде при цьому задіяти, так і у нормативних підставах для здійснення відповідних юрисдикцій, що надає нам міжнародне право. Це зовсім не просте та не однозначне питання, хоча його значення як важливої складової всієї підготовчої роботи до стягнення екологічної шкоди і притягнення винних до відповідальності не можна недооцінювати. Відомо, що впродовж років війни Україною було подано кілька позовів до міжнародних судів щодо злочинів РФ на території нашої держави. Це позови до Міжнародного суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права та деяких інших. Серед них поки що не було жодного позову щодо екологічних злочинів та стягнення спричиненої екологічної шкоди. Однак така можливість, хоча й опосередкована, існує, причому саме для випадків, якщо відповідна шкода пов'язана з воєнними конфліктами.

Проведення ефективних реформ у цій сфері тісно пов'язане з розробленням стратегії подолання екологічної катастрофи, зі зміною основних принципів державного управління в нашій державі, залучення громадськості, волонтерів до реалізації заходів щодо відновлення екології територій Півночі, Донбасу, Харківської області, Причорномор'я, Криму.

²⁷ Рибачек В.К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду/ *Часопис цивілістики – науково-практичний журнал Національного університету «Одеська юридична академія»* (випуск № 45), Видавничий дім «Гельветика», 2022 р. С. 84.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи все вищесказане, можна констатувати наступне:

Проблема забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту сьогодні є дуже актуальною в Україні, оскільки військові дії країни-агресора призводять до цілого ряду небезпечних впливів на ґрунти та ландшафти, поверхневі і підземні води, рослинність і тваринний світ, знищуючи певні території постійного проживання населення, руйнуючи міста і села.

Прогнозуючи значну тривалість російсько-українського військового конфлікту, виникає необхідність вдосконалення поняття «екологічна безпека», як окремої складової інституції національної екологічної політики та національного екологічного законодавства, адже існуюче визначення в чинному екологічному законодавстві не відповідає сучасним мілітаризованим викликам і не повністю розкриває його сутність.

Також потребують коригування (відповідно до сучасних умов) Стратегія екологічної політики України на період до 2030 року, особливо, що стосується підвищення рівня екологічної безпеки в умовах війни, а саме: включити до переліку визначених у Стратегії першочергових проблем актуальні положення Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року питання, які негативно впливають на забезпечення екологічної безпеки та визначитися із заходами щодо їх усунення. Вважаємо доцільним в умовах воєнного стану звернути увагу на зміст діючих та підготовку на перспективу концептуальних документів, які б формалізували на нормативному рівні комплекс диференційованих природоохоронних заходів, які виступали б своєрідним екологічним кордоном на шляху недопущення погіршення стану довкілля та його компонентів, з якими стикаються у період військового конфлікту певні адміністративно-територіальні громади, що в кінцевому рахунку сприятиме дотриманню екологічних вимог щодо використання природних ресурсів, а заодно і забезпеченню екологічної безпеки того чи іншого регіону держави. Особливо це стосується прифронтових територій, які підлягають нищівному руйнуванню, стосовно яких відповідні органи в міру своїх можливостей повинні здійснювати екологічну моніторингову місію для того, щоб в майбутньому врахувати та використати відповідні дані спостережень для відновлення та стабілізації природного стану територій. У зв'язку із цим було б доцільним скорегувати Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021р. № 1363-р шляхом внесення до її змісту положень, які б стосувалися повноважень відповідних органів виконавчої влади та

місцевого самоврядування щодо фіксації екологічних правопорушень в зоні бойових дій та по можливості відповідних превентивних заходів в частині попередження або мінімізації негативних впливів, спричинених військовими діями на відповідні природні ресурси, які знаходяться на підпорядкованій їм території, в тому числі й на об'єкти природно-заповідного фонду, передбачивши переміщення флори і фауни з них в більш безпечні регіони. Вважаємо за доцільне розробити і прийняти Закон України «Про екологічну безпеку», який би на законодавчому рівні регламентував питання дотримання суб'єктами господарювання екологічних вимог, норм, нормативів та стандартів в територіальних межах їхньої діяльності, а також весь комплекс превентивних заходів та алгоритм діяльності при заподіянні екологічної катастрофи військовими діями. Запровадити в цьому законі інститут екологічних інспекторів, які входили б як штатна одиниця до структури відповідних адміністративно-територіальних громад, на кшталт як це передбачено в Земельному кодексі України – інституту інженерів – землевпорядників, що дасть можливість максимально наблизити виконання екологічних вимог всіма суб'єктами господарювання різних адміністративно-територіальних утворень. Крім цього, необхідно відновити державний інститут управління у галузі охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки на обласному та районному рівнях з відповідною навчально-методичною та лабораторною базою та утворення у їх складі окремої структурної одиниці екологічної інспекції з відповідними по-ресурсними відділами екологічного контролю, підключивши до цього процесу громадські природоохоронні організації, з правом погодження їхніх статутних документів.

Враховуючи помірно слабку реакцію світової спільноти, особливо країн Чорноморського регіону, на підлив Каховської ГЕС, яку можна розцінювати як прояв міжнародного злочину проти довкілля – екоциду, посилити роз'яснювальну та організаційну роботу щодо формування колективних екологічних позовів на міжнародному рівні з метою захисту Чорного моря від залишків мастильно-паливних матеріалів, органічних останків утоплених свійських та диких тварин, змитих побутових відходів та решток підмитих цвнтарів тощо.

АНОТАЦІЯ

Досліджується сучасний стан міжнародно-правового забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту, національне законодавство щодо проблем екологічної безпеки, а також характеризується перелік виявлених проблем національної екологічної

безпеки в умовах збройного конфлікту та пропонуються шляхи їх попередження або усунення.

Наведено перелік міжнародно-правових актів (конвенцій тощо), які прийняті світовим співтовариством у мирних умовах, а також виокремлено деякі із них, які стосуються дотримання вимог екологічної безпеки в умовах війни (їх всього три). Враховуючи, що цей аспект потребує вдосконалення термінологічно-понятійного апарату (зокрема, саме поняття «екологічна безпека» повинно визначатися з урахування суттєвого погіршення стану навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану, особливо до цього спонукає екологічна обстановка, яка складається в місцях бойових дій та наближених до них територій), пропонується внести зміни до чинного законодавства шляхом доповнення його окремими статтями, які б містили положення, присвячені дотриманню вимог екологічної безпеки в умовах війни. Або, як варіант, пропонується розробити та прийняти спеціалізований Закон України «Про екологічну безпеку», в якому передбачити заходи щодо упередження погіршення екологічної безпеки як в мирний час, так і в умовах війни. В роботі оцінено стан та перспективи розвитку інституту державного екологічного контролю, надано пропозиції про введення в штат органів місцевого самоврядування посад екологічних інспекторів на кшталт, як це зроблено щодо посад інженерів – землевпорядників у сільських, селищних радах тощо. Наголошується, що фіксація екологічних злочинів є першим і вкрай важливим етапом протидії злочинам проти довкілля в Україні, також необхідною та важливою є оцінка та визначення екологічної шкоди, втрат і збитків, завданих внаслідок збройної агресії компонентам довкілля(земельні ресурси, надра, водні ресурси, атмосферне повітря, лісовий, природно-заповідний фонд тощо), а також підготовка матеріалів охоронно-забезпечувальних заходів щодо притягнення винних до відповідальності. Також підкреслюється важливість організаційно-розпорядчого аспекту реалізації екологічних прав та забезпечення екологічної безпеки, які залишаються поза увагою як уряду, так і відповідного міністерства. Рекомендується посилити напрацювання реальних організаційних та методичних засад альтернативних стратегій попередження можливих екологічних загроз з розробкою та проведенням практичного навчання (певних коротких курсів) щодо поведіння населення в критичних екологічних ситуаціях.

Література

1. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. Дата оновлення: 10.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
3. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміну клімату на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 20.10.21р. № 1363-р/ Урядовий кур`єр від 12.11.21 – № 218.
4. Стратегія екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України / *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 16, ст. 70.
5. Бодня Тетяна. Екоцид від окупантів: чи заплатить росія за найбільшу техногенну катастрофу за час війни. URL: <https://censor.net/ua/r3423215>.
6. Бохан А.В. Міжнародна екологічна безпека: сучасні виміри та принципи реалізації/ *Ефективна економіка*, 2009. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=42>
7. Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України. Харків: Право, 2005. 328 с.
8. Головач А.Й. Глобальний рівень міжнародної екологічної безпеки в сучасному міжнародному праві навколишнього середовища/ *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022 Серія: Право Том 2 № 73. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/269007>.
9. Грубінко А., Кучер А. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту: міжнародний досвід і вітчизняні реалії. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 52 с.
10. Деокупація. Юридичний фронт [Електронне видання]: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. – 224 с.
11. Смець Л. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави : автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2019. 42 с
12. Загорський В., Ліпенцев А., Борщук Є. Глобальна екологічна проблема в системі національної безпеки. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2011. Вип. 1. С. 78-87.
13. Кірін Р.С., Грищак С.В. Забезпечення і реалізація екологічних прав у стратегіях державної політики та безпеки: виклики воєнного періоду. URL: <http://jes.nuoua.od.ua/index.php/2-uncategorised>.

14. Корецький Ю.О. Міжнародна екологічна безпека за надзвичайних ситуацій: сучасні виміри та механізми реалізації/ *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020, № 15. С. 53-56.

15. Краснова Ю.А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки / *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія ПРАВО. Випуск 45. Том 1, 2017. С. 143-147.

16. Личенко І.О. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення. / *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 279-284.

17. Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова та ін.; під заг. ред. М.В. Красної та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев. Дніпро: НГУ, 2016. С.

18. Право екологічної безпеки: навчальний посібник / Ю.А. Краснова. К.: ЦП «Компринт», 2019. 238 с.

19. Рыбачек В.К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду / *Часопис цивілістики-науково-практичний журнал Національного університету «Одеська юридична академія»* (випуск № 45), Видавничий дім «Гельветика», 2022 р. – С. 82-87.

20. Розділ «Екологічна безпека» Плану відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди: чи синхронізовані напрямки з іншими робочими групами та чи є вони наскрізними у повоєнному відновленні України? // URL: <https://ecologua.com/rozdil-ekologichna-bezpeka-planu-vidnovlennya-ukrainivoyennyu-i-pislyavoyennyu-periody-chy>

21. Владислав Сивицький Екологічна безпека як особливий інститут права / *Актуальні питання у сучасній науці* № 8(14) 2023 С. 638-650.

22. Фоменко В. С. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану./ *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 6(6). С. 407–418.

23. Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law. UNEP, Nairobi, 2009.

Information about the author:
Rybachek Valentin Kindratovich,

Candidate of Legal Sciences,
Senior Teacher at the Department of Constitutional, International Law
and Civil Law Disciplines
Kyiv University of Intellectual Property and Law
of the National University “Odesa Law Academy”
210, Kharkivske shose, Kyiv, 02121, Ukraine